

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2021.35.03>

Гуйван П. Д.

СТРОКИ ЗДІЙСНЕННЯ РЕГУЛЯТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА, ЇХНІ ВІДМІННОСТІ ВІД ПРИСІЧНОГО СТРОКУ

Ця наукова стаття присвячена дослідженню актуального питання про вплив настання, перебігу та закінчення матеріально-правових строків на порядок реалізації суб'єктивного цивільного права. У роботі проведена оцінка чинників, які є визначальними для класифікації темпоральних чинників. Передусім здійснено їх розмежування за характером опосередковуваних відносин: регулятивних або охоронних. Зроблено розподіл строків за сферою їх впливу на цивільні взаємини та за наслідками настання чи спливу стосовно змісту відповідних взаємин. У роботі показано, що правовий зв'язок між регулятивним і охоронним відношенням не має лінійного вираження, а є досить складним і найяскравіше проявляється у темпоральних їхніх факторах. Так, прострочення здійснення суб'єктивного права завжди призводить до його юридичного захисту, у тому числі і у примусовому порядку. Якщо носій права не вчинив обов'язкової активної дії для реалізації впродовж встановленого періоду, право може погаситися, але відповідальність для третьої особи не настане. Такі строки, які погашають право внаслідок його своєчасного нездійснення, у цивілістиці називаються присічними. Зроблений детальний аналіз їх, наведені основні характерні властивості. Встановлено, що суб'єктивне цивільне право, яке реалізується протягом перебігу присічного строку, спрямоване на створення нового правовідношення з іншим змістом, його здійснення може відбутися лише внаслідок разової дії. Також у разі своєчасного здійснення подібного права на набуття права воно припиняється достроково. Зроблено такий висновок: невчинення цієї дії впродовж встановленої законом чи договором тривалості призводить до того, що суб'єктивне право погашається зі спливом строку, інше суб'єктивне право, на виникнення якого мала спрямовуватися активна дія, не виникає. Охоронне відношення (право на захист, у тому числі судовий) у зв'язку з відсутністю порушення не виникає.

Ключові слова: присічний строк, позовна давність, регулятивне право.

З огляду на багатогранність та різноманітність суб'єктивних цивільних прав законодавство визначає різні строки їх здійснення, виходячи із засад розумності та достатності, з урахуванням інтересів не тільки учасників правовідношення, але й інших осіб. Для досягнення цілі визначення впливу строку як правової категорії на зміст матеріальних взаємин слід перш за все з'ясувати правові наслідки настання чи спливу такого явища на існування певного суспільного об'єкта. Адже залежно від реального змісту суб'єктивного права, обмеженого в часі, початок, перебіг та закінчення строку його існування матимуть різні юридичні результати.

Здавна дослідники намагалися якимось чином узагальнити окремі нормативні правила щодо правового регулювання тривалості тих чи інших матеріальних відносин. У цивілістичній доктрині навіть було запропоновано виділення серед правових норм, що стосуються матеріальних строків, загальної та спеціальної частин. При цьому до першої з них пропонувалося віднести правила їх обчислення, крім, звичайно, тих, які обчислюються в особливому порядку, тоді як до спеціальної частини – норми, що знаходяться в різних розділах цивільного законодавства та містять часову характеристику окремих матеріальних взаємодій [1, с. 5–6]. Незважаючи на певну штучність такої класифікації, все ж можемо говорити про необхідність систематизації цивільно-правових строків. Які ж чинники є визначальними у разі такої постановки питання? Адже вони мають містити фактори, що, з одного боку, об'єднують різні строки як об'єкти правового механізму, з іншого ж – мають існувати особливі, не притаманні іншим комплексам подібних явищ інструменти впливу на визначеність та врегульованість цивільного обігу. Найбільш справедливим було б оцінювати строки з огляду на їх результативність у регулюванні тих чи інших цивільних правовідносин. Власне, йдеться про диференціацію строків за сутністю тих матеріальних прав, реалізація котрих має відбуватися в межах їхньої тривалості. Тому логічним виглядає розподіл строків за сферою їх впливу на цивільні взаємини та за наслідками їх настання чи спливу стосовно змісту вказаних взаємин.

У цивілістиці є багато досліджень, пов'язаних з темпоральним впливом на встановлення, здійснення, захист суб'єктивних матеріальних прав особи. Можемо згадати роботи І.Є. Енгельмана, Є.В. Васьковського, О.С. Йоффе, М.А. Гурвича, В.В. Луця, В.П. Грибанова, Є.А. Крашеніннікова, Е.О. Харитоновна, К.Ю. Лебедевої та інших. Так, у літературі досить серйозно обговорюються проблеми позовної давності, останнім часом приділяється більше уваги відновленому інституту набувальної давності. Разом із тим окремі питання темпорального впливу на правові відносини залишаються менш вивченими, ціла низка з них продовжує бути дискусійними. Потребують додаткового аналізу, зокрема, такі напрями, як класифікація часових чинників, належне визначення правової природи цивільних строків, встановлення об'єктивних відмінностей окремих видів строків, виходячи з їхньої сутності та правової мети застосування. На дослідження цієї проблематики і спрямована ця праця.

У сучасній цивілістичній літературі досить переконливо обстоюється теза щодо поділу правовідносин на регулятивні та охоронні. У цьому контексті безспірною є концепція, за якої від моменту правопорушення виникає нове, відмінне від попереднього правовідношення, спрямоване на захист регулятивного права. Цілком логічно, що з огляду на різну сутнісну природу відмінним має бути і темпоральне опосередкування вказаних відносин. По-різному в часовому плані регулюються періоди здійснення регулятивного й охоронного повноваження особи, є серйозні відмінності стосовно наслідків прострочення у цих взаєминах. Власне, правовий зв'язок між регулятивним і охоронним відношенням не має лінійного вираження, а є досить складним. Скажімо, принципово неправильним буде стверджувати, що прострочення здійснення суб'єктивного права завжди призводить до його юридичного захисту, у тому числі і у примусовому порядку. Якщо можливість реалізації регулятивного суб'єктивного права полягала в учиненні самим носієм активної поведінки, і такі дії впродовж тривалості таких взаємодій не відбулися за відсутності протидії з боку боржника, вказане право припиняється у зв'язку з його нездійсненням. При цьому як потреби, так і юридичної можливості у захисті вказаного нереалізованого права не вбачається. Адже сам уповноважений вибрав такий спосіб здійснення права, його порушення не було. Сказане стосується, наприклад, випадків непередачі поклажадавцем упродовж дії договору речі для її зберігання, невикористання орендарем отриманого в оренду майна тощо.

Іншим прикладом настання подібного результату у разі закінчення строку чинності регулятивного права може бути пропуск спадкоємцем встановленого у законі шестимісячного періоду для прийняття спадщини. Тут також суб'єктивне право припиняється внаслідок його нереалізації, а охоронне правовідношення не виникає. Проте сутність такого повноваження на прийняття спадщини є іншою, ніж у попередньому випадку. Адже вчинення подібної дії аж ніяк не може розглядатися як таке, що спрямоване на задоволення певного матеріального повноваження: подання заяви до нотаріуса не є способом здійснення речового права. У літературі вже були детально досліджені подібні повноваження особи [2, с. 60]. Це право на вчинення упродовж визначеного строку односторонніх дій, внаслідок яких носій набуває нового суб'єктивного права [3, с. 186–216], стаючи учасником іншої матеріальної взаємодії, або зберігає попереднє, отримало назву правоутворюючого чи секундарного [4, с. 127]. Періоди існування подібних суб'єктивних повноважень особи у літературі прийнято називати присічними (преклюзивними) [5, с. 259]. Нині не викликає сумніву, що нездійснення суб'єктивного права його носієм упродовж присічного строку не тільки погашає саме право, обмежене цим строком, а й призводить до того, що охоронне відношення взагалі не виникає. Це не важко зрозуміти, якщо мати на увазі, що подібні зобов'язання реалізуються внаслідок активної поведінки вірителя, тож невчинення певної дії протягом встановленого для цього часу є його свідомим вибором та не може кваліфікуватися як правопорушення. Ну, а без порушення права не виникає і можливість його захисту.

Наведена позиція є нині загальноприйнятною і не викликає якихось дискусій серед дослідників темпоральних питань. Різнобачення починаються, коли справа доходить до визначення змісту поняття «присічний строк». Адже неважко помітити, що всі зобов'язання регулятивного характеру, де суб'єктивне право кредитора реалізується не за рахунок вчинення дій боржником,

а за рахунок особистої активної поведінки, після спливу встановленого строку погашаються без виникнення охоронного правовідношення. Це відбувається тому, що відсутнє порушення матеріального права боржником. Оскільки позитивне діяння останнього за змістом зобов'язання полягає у пасивній поведінці – не перешкоджанні вірителю у здійсненні свого права, якщо він діє так, як це бажано, ніякого порушення права не буде, незалежно від того, скільки діянь, спрямованих на реалізацію суб'єктивного права вчинив упродовж встановленого періоду кредитор: безліч, одне чи жодного. Тож, і не дивно, що в доктрині дуже часто відбувається неправомірне ототожнення присічних строків з іншими періодами існування (здійснення) суб'єктивного матеріального права.

Хоча, здавалося б, загальний правовий результат закінчення ординарних та присічних строків є однаковим: після спливу часу на реалізацію матеріального права кредитор втрачає можливість вимагати виконання зобов'язання від боржника, а останній звільняється від обов'язку його виконання, сутність закінчення строку відмінна. Адже наслідок стосується лише самого суб'єктивного права, обмеженого вказаними періодами. Якщо ж за основу взяти інший критерій, а саме вплив закінчення зазначених строків на інші матеріальні взаємини, то відразу помітимо різні результати. Ординарний строк існування суб'єктивного матеріального права надається особі задля отримання певного ефекту шляхом реалізації відповідного повноваження, задоволення майнових чи інших потреб. Здійснення цього права вичерпує його призначення, а самостійне його нездійснення вірителем, як ми вже відзначали, теж означає задоволення прагнень останнього. Початок, перебіг та закінчення тривалості регулятивного відношення має особистісний характер для його учасників і жодним чином не впливає на інші взаємини.

Так, орендар вправі користуватися отриманим в оренду чужим майном хоч щомиті, він може використати протягом строку дії договору річ один раз або взагалі не скористатися нею. Та за будь-яких обставин його право на користування майном погаситься із закінченням встановленого контрагентами періоду. При цьому, позаяк порушень права на користування упродовж дії договору не було, захисне повноваження не виникає. Іноді подібна конструкція притаманна і таким зобов'язанням, відповідно до змісту яких суб'єктивне право вірителя задля свого здійснення не потребує його активної поведінки, при цьому бажана поведінка боржника все одно залишається пасивною. Проілюструємо сказане таким прикладом. За зобов'язанням, котре витікає зі ст. 944 ЦКУ, зберігач (боржник) не вправі користуватися індивідуально визначеною річчю, зданою на зберігання. Тобто діяння останнього, яке за ідеєю закону у такому разі має бути спрямоване на виконання зобов'язання, повинне проявлятися у бездіяльності. З іншого боку, право вимагати такої поведінки кредитором теж не пов'язане з його активними вчинками. Якщо протягом зберігання поведінка зберігача буде належною, право вірителя буде повністю реалізоване навіть без його активної участі, порушення буде відсутнім, позовна давність (право на позов) після закінчення зберігання не почнеться.

У наведених прикладах сплив встановленого для здійснення права строку не тільки погашає саме право, а й тягне невиникнення охоронного відношення, тобто можливості правового захисту. Натомість, незважаючи на певну схожість наслідків спливу, сутність і способи здійснення, юридичні наслідки закінчення (та й самі підстави для закінчення) суб'єктивного права, обмеженого у часі преклюзивним строком, різко відрізняються від описаних вище. Справа у тому, що здійснення цивільно-правового повноваження упродовж присічного періоду, попри протилежну думку окремих дослідників [6, с. 145–147], не спрямоване на отримання майнового ефекту. Ні, така реалізація закладених у цьому праві правомочностей покликана надати дієвості іншим матеріальним взаєминам за участю цієї ж особи. Наприклад, у разі здійснення свого права на пред'явлення матеріальної вимоги до боржника протягом тридцяти днів з моменту публікації про порушення провадження у справі про банкрутство, особа набуває права на задоволення своїх вимог за рахунок майна боржника [7, с. 152]. Як бачимо, суб'єкт права, обмеженого присічним строком, внаслідок його своєчасного здійснення набуває можливості взяти участь у новому правовідношенні, де він стає уповноваженою особою із суб'єктивними правами іншого, ніж у попередньо реалізованому відношенні, змісту. Таким чином, пропуск преклюзивного строку (нездійснення суб'єктивного права упродовж його

перебігу) не лише погашає право, що входило до його складу. Воно має більш значимі наслідки вже для реального матеріального обороту, бо усуває можливість участі у ньому потенційного учасника, який не вибрав для себе цієї участі, не здійснивши свого секундарного повноваження.

Позаяк суб'єктивне цивільне право, що реалізується протягом перебігу присічного строку, спрямоване на створення нового (чи збереження наявного) правовідношення з іншим змістом, його здійснення може відбутися лише внаслідок разової дії [8, с. 210–211]. Вчинення такої поведінки свідчить про повну вичерпаність змісту права, подальше вчинення подібних активних дій уповноваженою особою не буде вважатися результативним, бо наслідок, на досягнення якого мала бути спрямована відповідна дія (і лише у цьому полягала мета права), вже настав від моменту першої дії [9, с. 20]. Отже, і тривалість чинності суб'єктивного права від моменту його вичерпаності припиняється, оскільки існування строку для вчинків, що перебувають поза межами змісту/обсягу права, позбавлене сенсу. Тож, як ми пересвідчилися, у разі своєчасного здійснення подібного права на набуття права воно припиняється *достроково*. Це знову ж таки ілюструє відмінність у юридичних засадах регулювання перебігів ординарного строку існування суб'єктивного права та присічного. Адже для реалізації чи нереалізації матеріального повноваження (на розсуд носія), строк якого обмежений першим з них, необхідно, аби обов'язково продовжувалася номінальна тривалість відповідного періоду. При цьому реалізація права в його межах не припиняє самого права, тож може здійснюватися неодноразово.

Разом із тим у цивілістиці нині продовжує відбуватися невинуватене змішування зазначених вище строків. Не вдаючись до детального дослідження реальної сутності опосередковуваних цими темпоральними параметрами взаємин (а саме це і має бути покладене у підґрунтя досліджень), автори зводять порівняльні характеристики (якщо взагалі відбувається порівняння, загалом, відбувається просте ототожнення явищ) до наслідків закінчення відповідних строків [10, с. 21–22]. Тому подібний наслідок, який насправді є логічним і відображає закономірність погашення регулятивного права внаслідок його вичерпаності чи невикористання носієм, у доктрині невинуватено був використаний для розширеного тлумачення змісту поняття «присічний строк» та віднесення до категорії присічних певних періодів, котрі по суті такими не є. Тут дався взнаки ще й той факт, що під час запровадження у науці терміна «присічний строк» і надалі протягом темпоральних досліджень так і не було зроблено легального визначення такої часової категорії. Присічними (преклюзивними) строками називалися практично всі періоди, які обмежують час існування суб'єктивного права [11, с. 148].

Такий підхід не давав змоги виявити справжню природу преклюзивних строків та відмежувати їх від схожих темпоральних явищ. Свого часу нами було запропоноване визначення присічного строку, яке чітко характеризує його юридичну сутність і відповідає стану та проявам впливу такого строку на опосередковувані матеріальні взаємини. При цьому в основу був покладений специфічний характер правовідносин, обмежених у часі присічними строками. Отже, *упродовж преклюзивних строків здійснюються суб'єктивні матеріальні права їхніх носіїв, які реалізуються шляхом односторонньої активної дії управленого суб'єкта, така дія вчиняється одноразово та спрямована на набуття, зміну чи збереження іншого за змістом суб'єктивного права. Вчинення такої дії упродовж встановленої законом чи угодою тривалості достроково припиняє суб'єктивне право. Невчинення цієї дії упродовж встановленої законом чи договором тривалості призводить до того, що суб'єктивне право погашається зі спливом строку, інше суб'єктивне право, на виникнення якого мала спрямовуватися активна дія, не виникає. Охоронне відношення (право на захист, у тому числі судовий) у зв'язку з відсутністю порушення також не виникає.*

Подібне розуміння матеріального права, обмеженого присічним строком, дає можливість відділити його від інших регулятивних прав, попри схожість наслідків закінчення строків, які опосередковують такі взаємини. Найбільш наочно така відмінність проглядається у такому прикладі. Період дії загальної довіреності, виданої на вчинення представником будь-яких дій від імені та в інтересах довірителя, протягом трьох років слід вважати ординарним строком здійснення суб'єктивного права. Упродовж такого часу представник може неодноразово здійснювати свої повноваження, вчинити певні представницькі дії два рази або взагалі ні разу.

Суб'єктивне право погаситься після закінчення часу дії довіреності. І навпаки, якщо довіреність видана на три роки, але передбачає вчинення одноразової дії (представництва на біржі тощо), в момент виникнення певної правової ситуації вказаний у документі строк буде мати присічні ознаки. Бо вказана у довіреності дія матиме разовий характер, її вчинення достроково припинить повноваження за довіреністю (погодься, повністю аналогічної дії надалі вже не буде), ця дія, будучи вчиненою вчасно, призведе до виникнення у довірителя конкретного суб'єктивного права (власності, процесуального тощо).

Отже, можемо дійти висновку, що вплив присічного строку призводить до припинення встановленого зазначеним правовідношенням матеріального права. При цьому здійснення суб'єктивного права, обмеженого у часі присічним строком, обов'язково призводить до виникнення нового суб'єктивного права чи збереження наявного. При цьому і те право, що виникло, і те, що збереглося, мають інший зміст, ніж повноваження особи, обмежене присічним строком. Іншими словами, припинення дії певного суб'єктивного права шляхом його реалізації упродовж присічного строку супроводжується заміною його на інше матеріальне право.

Використана література:

1. Жгунова А.В. Сроки в советском гражданском праве : автореф. ... дисс. канд. юрид. наук. Свердловск, 1971. 19 с.
2. Синайский В.И. Русское гражданское право. Москва : Статут, 2002. 638 с.
3. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : монографія. Харків : Право, 2014. 631 с.
4. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву. Москва : Статут, 2000. 777 с.
5. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав. Изд. 2-е, стереотип. Москва : Статут, 2001. 411 с.
6. Козловська Л.В. Співвідношення понять спадкування та набуття права власності в порядку спадкування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. № 1. С. 143–151.
7. Белкін М.Л. Актуальні проблеми обчислення строків подачі вимог кредиторів у справах про банкрутство. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 1. С. 152–155.
8. Зеккель Э. Секундарные права в гражданском праве. *Вестник гражданского права*. 2007. № 2. С. 205–252.
9. Zitelmann E. *Internationales Privatrecht*. Bd. 2. T. 1. Muenchen–Leipzig, 1903 258 s.
10. Бабкин А., Молчанова Т. Виды пресекательных сроков в гражданском праве. *Советская юстиция*. 1981. № 24. С. 20–24.
11. Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. Москва : Статут, 2003. 382 с.

References:

1. Zhgunova, A.V. (1971). Sroki v sovetskom grazhdanskom prave [Terms in the Soviet civil law]. Avtoref. ... diss. kand. jurid. nauk. Sverdlovsk [in Russian].
2. Synaiskiy, V.I. (2002). Russkoe grazhdanskoe pravo [Russian civil law]. Moskwa: Statut [in Russian].
3. Guyvan P.D. (2014). Teoretychni pytannia strokiv u pryvatnomu pravi: Monohrafiia [Theoretical matters of terms in private law: monograph]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Ioffe O.S. (2000). Izbrannyye trudyi po grazhdanskomu pravu [Selected trials in civil law]. Moskwa: Statut [in Russian].
5. Gribanov, V.P. (2001). Osuschestvlenie i zaschita grazhdanskih prav [Implementation and protection of civil rights]. Moskwa: Statut [in Russian].
6. Kozlovskaya, L.V. (2013). Spivvidnoshennia poniat spadkuvannia ta nabuttia prava vlasnosti v poriadku spadkuvannia [The ratio of concepts inheritance and acquisition of property rights in the order of inheritance]. Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva. 2013. No. 1 [in Ukrainian].
7. Bielkin, M.L. (2011). Aktualni problemy obchyslennia strokiv podachi vymoh kredytoriv u spravakh pro bankrutstvo [Actual problems of calculating the requirements of creditors for bankruptcy cases]. Visnyk hospodarskoho sudochynstva. 2011. No.1 [in Ukrainian].
8. Zekkel, E. (2007). Sekundarnyye prava v grazhdanskom prave [Secondar rights in civil law]. Vestnik grazhdanskogo prava. 2007. No. 2 [in Russian].
9. Zitelmann, E. (1903). *Internationales Privatrecht*. Bd. 2. T. 1. Muenchen–Leipzig [in German].

10. Babkin, A., Molchanova, T. (1981). Vidy i presekatelnyih srokov v grazhdanskom prave [Types of bonding time in civil law]. Sovetskaya yustitsiya. 1981. No. 24 [in Russian].
11. Vaskovskiy, E.V. (2003). Uchebnik grazhdanskogo prava [Civil law textbook]. Moskva: Statut [in Russian].

Guyvan P. D. Terms of implementation of regulatory civil law, their differences from the cut-off period

This scientific article is devoted to the study of the topical issue of the impact of the onset, course and expiration of substantive terms on the implementation of subjective civil law. The paper evaluates the factors that are decisive for the classification of temporal factors. First of all, they are differentiated by the nature of the mediated relations: regulatory or protective. The distribution of terms by the sphere of their influence on civil relations and by the consequences of their occurrence or expiration in relation to the content of the respective relations is made. The paper shows that the legal relationship between the regulatory and protective relationship does not have a linear expression, but is quite complex, and it is most pronounced in their temporal factors. Thus, the delay in the exercise of a subjective right always leads to its legal protection, including compulsory. If the right holder has not taken a mandatory active action to exercise within the prescribed period, the right may expire, but there is no liability for a third party. Such terms, which repay the right as a result of its timely non-exercise, in civilization are called curtails. A detailed analysis of them is made, the main characteristic properties are given. It is established that the subjective civil law, which is realized during the cut-off period, aimed at creating a new legal relationship with a different content, its implementation can occur only as a result of a single action. Also, in the case of timely exercise of such a right to acquire the right, it is terminated early. The following conclusion is made: failure to perform this action during the duration established by law or contract leads to the fact that the subjective right is repaid with the expiration of the term, other subjective right, which should have been directed to the active action, does not arise. There is no protective relationship (right to judicial protection) due to the absence of violation.

Key words: *cut-off period, statute of limitations, regulatory law.*